

İstanbul'da Tarihî Topoğrafya Araştırmaları: Hamza Paşa Mescidi (= Tahta Minare) "Piyer Loti Caddesi, Binbirdirek Mahallesi, Eminönü İlçesi

A. Bilgin Turnalı

Eğitimci ve Araştırmacı Profesyonel Tercüman Rehber

"Tarihe girmiş bir hatalı inancı düzeltmek kadar zor şey hemen-hemen yoktur. Meselâ dünyanın tanınmış Bizantinistleri Türklerin İstanbul'a girdikleri zaman Bizans eserlerini tahrip ettiklerine inanırlar. Halbuki hakikat bunun tamamen aksinedir. Türkler İstanbul'a girdikleri zaman burada bir harabeden başka bir şey bulmamışlardır. Mevcut ne varsa onları muhafaza ettiler... Gerçi tahribat da olmuştur. Fakat bu kastî bir tahrip değildi. İhmal yüzündendi. Nitekim Türk eserleri de Bizans eserleri ile beraber aynı ihmal yüzünden harap olmuştur. Fakat gelgelelim, ben bütün hayatım boyunca uğraştığım halde bu tarihî hakikati Bizans ulemasına anlatmağa muvaffak olamamışım."

Prof. Albert GABRIEL

(Şevket RADO, "Prof. Gabriel İstanbul Hemşehrisi", Türk Yurdu, Şubat 1955, S. 241, s. 635.)

İstanbul araştırmacıları, değerli mesai arkadaşlarım Kemal ELKER ve Şinasi AKBATU'nun aziz anılarına

Giriş

1971-73 yıllarında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Bizans Sanatı Tarihi

Kürsüsünün yönlendirdiği, yukarıda adları yazılı değerli uzmanlardan "ve sonradan Bizans Sanat Tarihçi Esin Yücel" (Turnalı) in de katılımı ile" oluşan bir ekip, o ana kadar hiç gün ışığına çıkarılmamış Osmanlı kayıt ve defterlerinden de yararlanarak, sıkı bir tempoda sürdürülen bir çalışma yapmış ve kiliseden çevrildiği ileri sürülen şu mescidler üzerinde özel raporlar hazırlamıştı:

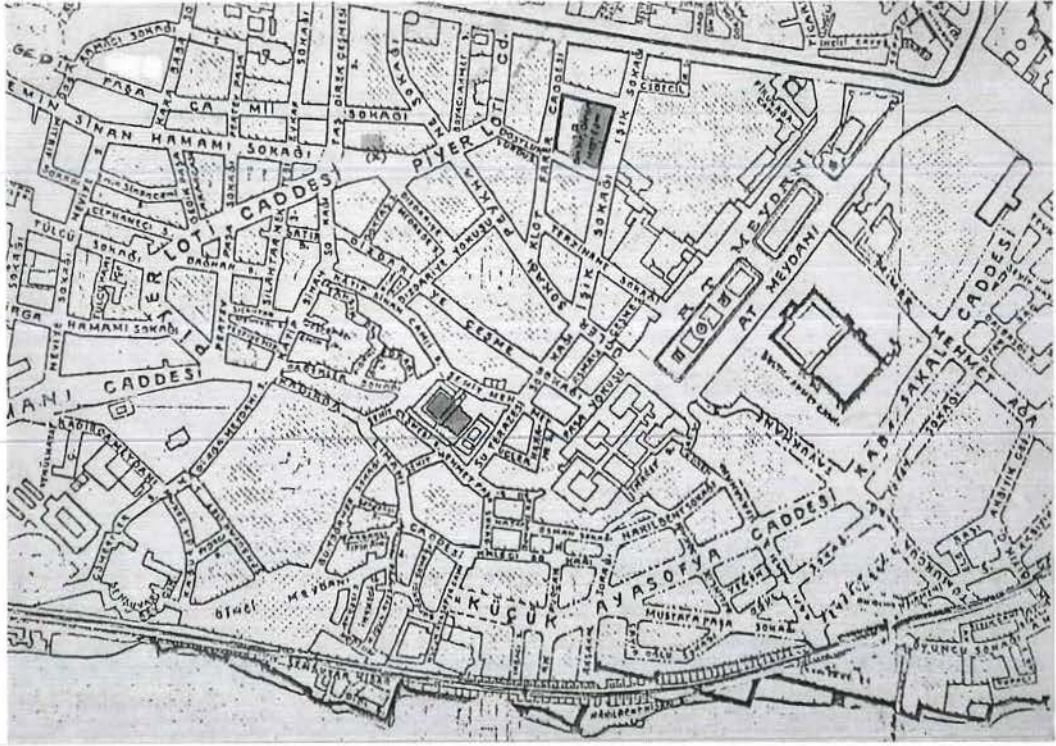
*"Şüheda -Haydarhane-Şeyh Süleyman-Sivasî Tekkesi - Sekbanbaşı Ferhad Ağa - Kandilgüzel- Arabacı Bayezid - Hoca Hayreddin- Hamza Paşa Mescitleri ve Yıldız Dede Hamamı ve Tekkesi"*¹

O sıralarda, şimdi çok ünlenmiş ve Axa-Oyak Sigorta Şirketi ile Tarih Vakfı tarafından yayınlanmış Jeometr-Topoğraf

(Mühendis) Jacques Pervititch haritaları (1922- 1945) bile kimseler tarafından bilinmiyordu. Biz bunları, Vakıflar Eski Eserler Uzmanı merhum Kemal Elker'in yol göstermesiyle, o zaman Bayezid'deki medresede barınan İstanbul Belediye Kütüphanesi'nin tozlu raflarındaki eksik paftalar halinde (No. 259-260) ve Karaköy'de Ünyon (İttihad-ı Millî/İmtaş) Sigorta Şirketi Müdürlerinden Mösyö Gasser'in yardımıyla da adı geçen Şirket'in arşivlerinde oldukça tam bir şekilde bularak üzerlerinde çalışma olanağına kavuşmuştuk. Pervititch'in adı anılırken merhum Kemal Elker'e de şükran borcu ödenmelidir. Olayın bu tarafına hiç kimse vâkıf değil veya aldırıyor maalesef!

Yalnız bu büyük çalışmada da bazı yan-

Resim 1: O. N. Ergin'in 1934 İstanbul Rehberi'nden.

İşların bulunması onun önemini azaltmaz. Bunlardan birisi de Balaban Ağa Mescidi'nin yanlış bir yerde, muhtemelen Acemoğlu Mescidi yerinde gösterilmesidir.

1934 yılında yapılan yeni mahalle teşkilâtından önceki eski sokak isimlerini, şimdi mevcut olmayan birçok yapıları, evlerin ahşaplık-kârgirlik ve harabiyet derecelerini dahi bildiren bu haritanın yardımı ile, hiçbir eski haritada gösterilmeyen Darüşşafaka'nın bahçesindeki Sıvasî Tekkesi Mescidi'nin harap minaresi büyük bir şans eseri olarak tesbit edilmiştir.

Çalışmalarımıza başka haritalar da ışık tutmuştur:

Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn talebelerinin H. 1254 (M. 1838/39) yılında yaptıkları câmi'ler haritası; Saraçhanebaşı- Gazanfer Ağa Medresesi'ndeki (Dükkü İstanbul) salonunda o sıralarda teşhirde olan 1264 (M. 1847/48) tarihli ,taş basması bir başka Mühendishâne haritası; yine aynı yerde gördüğümüz, yeşil-beyaz-eflâun renkli, (Carte des Mosquée de Constantinople) ibareli,

içinde (Evkâf-ı İslâmiye Müzesi)'nin adı geçen tarihsiz bir başka harita; M.1866 tarihli C.Stolpe haritası (Keçecizâde Fuad Paşa'ya ithafî; Hakkı Tarık Us Kütüphanesi); 1293 tarihli Erkân-ı Harbiyye (=Ayverdi) haritası, 1918 tarihli Mühendis Necip Bey haritası; 1936 tarihli Rumca Misn (=Nomidis) haritası ve 1967 tarihli W. Kleiss haritası (2 nci baskı, Tübingen). Bunlara Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün eski müdürlerinden müteveffâ W. Müller Wiener'in 1960-65 yılları arasında düzenlediği İstanbul Eski Eserler haritası ile aynı yazarın 1977 yılında Tübingen'de yayınlanan "Bildlexikon zur Topographie İstanbuls" adlı eserine ekli 1/10 000 ölçekli kent plânı da eklenmelidir. İstanbul'un 1934 yılında,zamanın Vali Muavini mertebesindeki Mektupçu Osman Nuri "Ergin" Bey tarafından gerçekleştirilen yeni mahalleler reorganizasyonunu yansıtan, aynı tarihli İstanbul Şehir Rehberi'ni de gözden uzak tutmamak gerekir. Garip sokak isimlerine, tarihî eserlerin isimlerini bölüp anlaşılmaz şekilde başkalarıyla birleştirerek sokaklara yeni adlar takılmasına rağmen, bu Rehber -dikkatli davranmak koşulu ile- yine de işe yarayabilir.

İlk defa Arkeoloji ve Sanat Dergisi'nin 3 ncü sayısında (İst. 1978; sf. 31 vd.) tarihî topoğrafya araştırmalarının bir ürünü olarak "Şüheda Mescidi"² bağlamında araştırmacıların dikkatine sunulan eski defterlere gelince, bunlar şöyle özetlenebilir:

İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü nezdinde bulunan Hayrat Sicil Defterleri: Söz konusu defterler bazı işaretlerden anlaşıldığına göre, takriben yüz yıllık olup, yalnız sur içi İstanbul kısmı üç büyük cild tutmakta ve (3000) kûsur hayrat gayrimenkulü içine almaktadır. Kusurlu yollarından biri, mahalle esas ile değil de gelişigüzel ve dolaşarak düzenlenmiş olmalarıdır. Aynı semtin vakıfları başka başka yerlerde insanın karşısına çıkmaktadır. Defterlerin önemini takdir eden mahkemeler mülkiyet davalarında çoğu zaman bunları isbat vesikası olarak kabul etmektedirler. 1970'li yıllarda İstanbul Vakıflar Müzeleri Şefi bulunan merhum Kemal Elker, bunların iki cildini lâtin harflerine çevirmiş olduğunu, ancak çevirinin kaybolduğunu söylerdi. Yeniden işe girilmesi plânlandı ise de, bu çözümlenemeden kalmıştır.

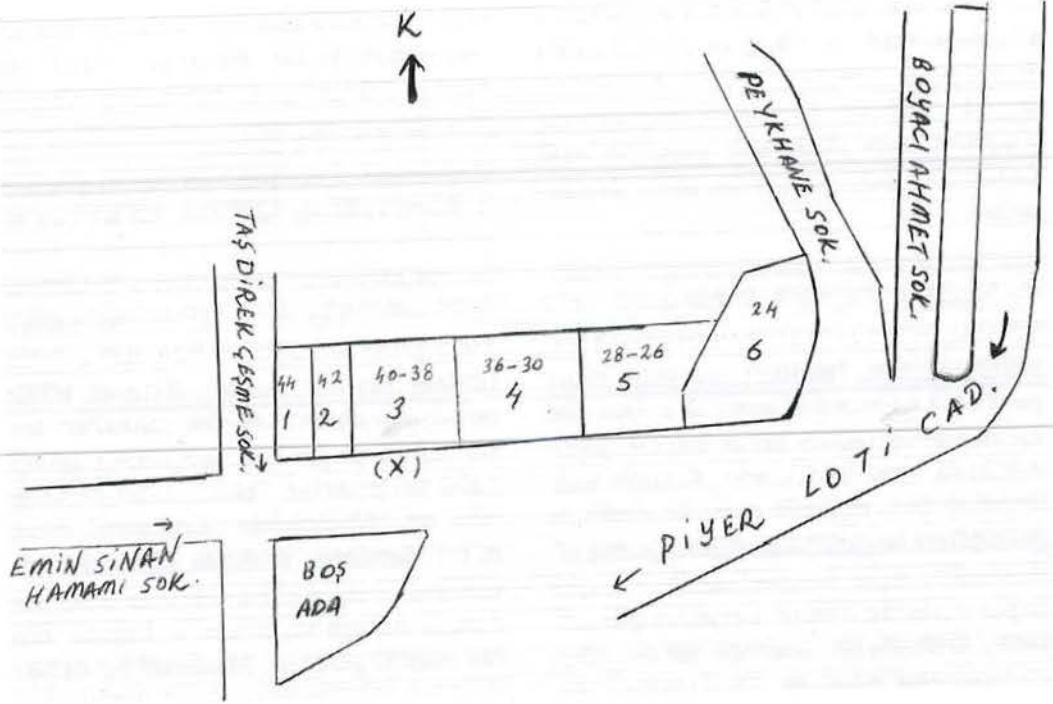
İstanbul Defterdarlığı – Milli Emlâk Müdürlüğü Fihrist Servisinde bulunan (Eski den Yeniye) ve (Yeniden Eskiye) sokak isimlerini gösterir defterler: Milli Emlâk Müdürlüğünde şef olarak çalıştığı yıllarda, Kemal Elker bu defterleri daktilo ile (20) nüsha halinde tanzim ettirmiş olmasına rağmen, bugün görünürde ancak birer nüsha kalmış bulunmaktadır. Sonradan öğrenildiğine göre, bir nüsha da Vakıflar Baş Müdürlüğü ilişkili İşler Bürosu'nda mevcuttu. Mikrofilm alınması için vakit gelmiş ve hattâ geçmektedir. En eski sokak isimlerini gösteren çok önemli üçüncü bir defter ise maalesef ortadan kaybolmuştur. Belediyede de böyle bir defter var imiş. Bu defterlerin, 15 Aralık 1972 tarihindeki Defterdarlık yangınında elden çıktıkları sonradan bildirilmiştir. Söylenenler eğer doğru ise, gerçekten çok yazık olmuştur. Bu iki defterden yalnızca biri, Yeniden Eskiye

olanı, Bayezid'teki eski Belediye Kütüphanesinde tesbit edilmişti (Kayıt no. 4035). Düzenliyen, Mektupçu Osman Nuri (Ergin) Bey'dir.

Gayrimenkul vergilerinin tahriri gayesiyle Rûmî 1280 ve 1290 (M. 1864/65 ve M. 1874/75) yıllarında düzenlenmiş "Esas" ve "Müdevvere" Defterleri = R.1280 ve 1290 yıllarında vergi tahriri maksadıyla Tapu (=Defterhâne) ve Belediye Şûbele- rindeki kayıtlar nazara alınarak bütün gayrimenkullerin tek-tek mahallen tesbit edilip defterlere geçirildiği bilinir. 1280 defterlerine "Esas", 1290 defterlerine ise "Müdevvere" Defterleri denilmiştir. Tertipler, mahalle, sokak ve kapı numara sırasına göre yapılmış olup, son derece detaylı ve güvenilir kayıtlar olarak telâkki edilirler. Maalesef bu defterlerin bazı bölümlerine mirî kayıtlar işlenmemiştir. Bir nüshaları hâlen Sultanahmed'deki Tapu Dairesinde, birer nüshaları da ilgili Özel İdare Memurluklarındadır. 1328 yılında yeniden esaslı bir tahrir yapılmış olup, buna ait defterler yalnız Özel İdarelerde bulunur. Bir kısmını bölgelerin Özel İdare Memurluklarında incelediğimiz bütün bu önemli defterler, ne kadar yazıktır ki fersûdeleşmiş, karışık, yırtık, kopuk ve hattâ kemirilmiş durumdadırlar. Bunlardan bazı- larının yakılıp atıldığı, bir kısmının ise anlıyanlar pek azaldığından arşiv ve mahzenlerde uygunsuz şartlar altında çürütüldüğü söylenmektedir. En iyi durumdakiler Tapu Dairesinde bulunan defterlerdir. (Karş. Ar, Fikret, Kamu Kuruluşlarında Arşivlerin Organizasyonu. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enst. Dergisi, S. Eylül 1970, s. 30-71.)

Defterlerin önemini takdir eden mahkemeler, mülkiyet davalarında birçok ahvalde bunları isbat vesikası olarak kabul etmektedir. Süleymaniye Kütüphanesinin o zamanki Müdiresi Nimet Bayraktar'a bunların mikrofilmle çekilmesinin son derece faydalı olacağı tarafımızdan bildirilmişti. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin de bu konu ile ilgilenmesi ve Süleymaniye Kütüphanesi

Resim 2: Kroki.

ile işbirliği yapılması yerinde olur kanaatindeyiz.

Hayrat Sicil Defterleri ve Eski-Yeni Sokak Defterleri olmasa idi, meselâ Şüheda ve Hoca Hayreddin Mescidleri'nin yerlerinin tahmin veya tesbitine hiçbir imkân bulamayacağımızı burada ifade etmek isteriz. Çünkü yangınlar İstanbul'un tarihî simasının birçok özelliğini silip süpürmüş ve yangından önceki durumu bilenler ise çok kere mescidleri Hadika'daki isimleriyle değil, yâdedildikleri başka isimlerle (Hayrat Sicil Defterleri'nde bunlar da kayıtlıdır) hatırlayabilmiş bulunmaktadır. Bu durumun önemi, hacimli bir kitap hâlinde (H. 953 Tahrir Defteri)'ni yayınlayan Ö. L. Barkan ve E. H. Ayverdi'nin bazı mescidlerin yeri hakkında yanlış birtakım tahminlerde bulunmuş olmalarından da anlaşılmaktadır. Şu halde, sırasında vakfiyelere hâkim olmak bile tarihî topoğrafya çalışması için kâfi gelmemektedir.

İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından ikinci baskısı 1967'de Tübingen'de yapılan İstanbul Arkeolojik Haritası (Wolfram Kleiss), mezkûr Enstitü mensuplarının son çalışmaları ile Mamboury, Wiegand, Schneider, Demangel,

Forchheimer, Strzygowski gibi isimlerin eski etüdlerine dayanmaktadır. Yaptığımız çalışmaların ışığında bu haritanın birtakım yanlışlıkları ve eksiklikleri ihtiva ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bilhassa Schneider'in gördüğü bir-iki sütun başlığı ile vardığı aceleci hükümler, Şüheda ve Hamza Paşa Mescidleri'nin takribî yerlerinin tayininde kendisini hataya sevketmiştir. Schneider'in Ferhad Ağa Mescidi bahsinde, Kendir Sokağı'ndaki araştırmasında da gerçeğe çok yaklaştığı ortadadır. Bu haritada inceleme konumuz olan bazı mescidler hiç yer almadığı gibi, Kadirga Sokullu Mehmed Paşa Camii hâlâ Anastasia Kilisesi üzerinde gösterilmektedir. Topkapı civarında aranması, Manastır Mescidi denilen küçük eserden ve Kürkçübaşı Camii'nin son cemaat yerindeki Bizans tarzı sütunlardan dolayı akla yakın görülen esrarengiz Kyra Martha Kilisesi, gene çok şüpheli ve klâsik yerinde, Bozdoğan Kemer ve Kırkçeşme yakınında (Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mescidi'nin eski yerinde) işaretlenmiştir. Bildiğimiz kadarı ile, son Bizans İmparatoru Konstantin Dragazes'in tarihî vesikalara istinad etmeyen mezarı – 1293 Ayverdi Haritasında olduğu gibi – Vefa civarında gösterilmiş ve üstelik XI.

değil XII. Konstantin denilmiştir. (Bu mezarla ilgili münakaşalı ayrıntılar için karşı. İhtifalci Mehmed Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, Bika Yayınları, İstanbul 2004, C. I, s. 172 ve dipnot: 288 "Onikinci Konstantin!"; s. 174 ve dipnot: 295.)

II - HAMZA PAŞA MESCİDİ

Kaynak Araştırması

Basma Hadîka'da mescidimizin kaydı şöyledir:

"Hamza Paşa Mescidi der kurb-i Peykhane

Fil-asl kilise olup bâdehû Mısır Valisi olmuş olan Hamza Paşa ol mahall'e mescid-i mezbûru bina eylemiştir. Bâni-i müşârünileyh Mısır'a vali oldukça Ali Beyefendi işbu târihi söylemiştir:

Mülk-ü Mısır'a oldu vali

Değdi nevbet Hamza'ya

H. 1094 (=M. 1682-83)

Anda (Mısır'da) vefat etmiştir. Mahallesi vardır."^{3, 4, 5}

Sicill-i Osmanî'de Hamza Paşa:

"Hamza Paşa Enderun-u Hümâyûnda pertev alarak Sultan Mehmed-i Râbi'in vâlideşi Sultan'a kethüda ve paşa olmuştur. Sultan'ın vefatından sonra H. 1094'de Orduy-u Hümâyûn'a davet olunup H. 1095 Muharreminde vezaretle Mısır valisi oldu. H. 1099 Cemaziyülevvelinde Şam ve H. 1110'da Trablus-u Şam Valisi oldu. Oraya vüsûlünü müteakip fûc'eten vefat eyledi. İdare-i mülkiyede râcil (= bilgisiz) idi. Bir mescid bina eyledi. Mahdûmu Numan Bey H.1129'da vefat ederek Üsküdar'a defnedilmiştir."⁶

Görüldüğü gibi Hadîka ile Sicil arasında bazı tarih ve yer farkları mevcuttur.

Merhum Tahsin Öz, "İstanbul Camileri" adlı kitabında⁷ "Eski bir kilise yerine Mısır Valisi Hamza Paşa tarafından 17 nci yüzyılda yaptırılmış olan bu mescidden eser kalmamıştır" demektedir. Yazarın incelediği bir başka belge yoksa, herhalde, mescidin kiliseden münkalip olmayıp

(=çevrilmeyip) kilisenin yerine, arsasına mescid yapıldığı sonucunu, Hadîka'daki "ol mahall'e" sözcüklerinden çıkarmaktadır. Aslında "kiliseden münkalip" veya buna benzer ifadeler çok değişik anlamlar verilebilir. Mescid, münderis olmuş (=yıkılıp gitmiş) bir kilisenin yerine yapılabilir, yahud kısmen duran bir kiliseyi onararak veya ayakta duran bir binaya mihrap ve minber vaz'ederek (= koydurularak) ibâdete açılabilir. Çoğu kez Hadîkadan bu konularda aydın bir sonuca ulaşmak olanaksızdır.

İhtifalci Mehmed Ziya Bey'in kitabında şans eseri rastladığımız bir dip notu (merhum araştırmacının dip notları, bulunması çok güç yerlerde ve metni aşan boyutlardadır; bütün bunların bir dizine bağlanması çok yararlı bir çalışma olur;) olayı pek güzel anlatmaktadır:⁸

"Meselâ Çemberlitaş'ta yine kiliseden münkalip Tahta Minare nâm-ı diğer Hamza Paşa Câmii, Hocapaşa harikinde (= yangınında) tamamen nâ-bûd olmakla arsası yola karışıp elyevm arsa mahalli tebeddül ederek yerinde bir oda vardır. Kilise tam kârgir olduğundan Hamza Paşa haşebî (ahşap) bir minare ile nâmını ipka etmek (=yaşatmak) istemiş ise de harik bu ayıbı setretmiştir (=örtmüştür)."

Merhum mesai arkadaşımız Şinasi Akba-tu, Vakıflar Dergisi'nin 21 nci sayısında (İst. 1990, s. 129-132) yayınlanan "Tahta-minare Câmii" başlıklı makalesinde:

a) Elimizdeki vesikalar Tahtaminare nâm-ı diğer Hamza Paşa Câmii'nin 1865'deki yangından sonra tekrar yapıldığını ve câmiin kârgir bir kilise olmayıp, onun yerine inşa olunduğunu ispat ediyor; diyerek İhtifalci Mehmed Ziya Bey'in hükmünü hatâlı bulmaktadır.

b) Şinasi Bey aynı makalede, Hadîkatü'l-Cevâmi müellifi Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin de hatâlı bulduğu açıklamalarını tenkit etmektedir:

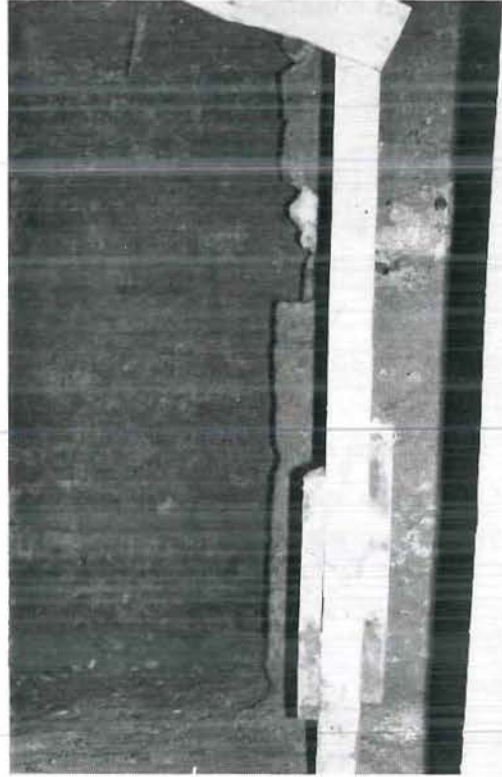
"demek ki, câmi kilisenin yerine inşa olunmuştur. Yâni kilise, câmiye çevrilmemiştir. Doğru! Ziyâ Bey'in dediği gibi,

Resim 3: Piyer Loti Caddesi'nden, önu tahta perde ile kaplı Haydar Kütük İş Hanı (Kapı Nr. 40-38) inşaatına bakış.

Resim 4: Haydar Kütük İş Hanı temel hafriyatında görülen Bizanten duvarlar (02.10.1971).

3

4

kârgir bir kiliseye tahtadan bir minare eklemek sureti ile bir hayrat meydana getirmek bahis konusu değildir. Bu soruna mahkeme-i şer'îyye hüccetlerindeki kayıtlar vesilesi ile de temas edeceğiz."

"Hadîka'nın verdiği bilgilerdeki hatâ, Hamza Paşa'nın Mısır Valisi Hamza Paşa değil, Nişancı Hamza Paşa olduğunun atlanmasıdır. Gerçek bâni olan Hamza Paşa 1014 (1605) senesinde vefat etmiş ve Karacaahmed'de ünlü türbe yakınındaki At Mezarı (!) denilen altı direkli tuğla türbeye gömülmüştür. Mısır Vâlisi olan Hamza Paşa ise, Tahtaminâre Câmii inşa edildikten çok sonra 1110 (1698) yılında Trablus-u Şam'da vefat etmiştir (Sicill-i Osmânî, 2/253)."

Bu gibi karışık makalelerde hiç kimse hatâlardan sıyrılıp çıkamaz. Nitekim merhum üstad da Tahtaminâre adını sonradan almış olan ve Kadırga civârında Kâtip Sinan Mahallesi'ndeki (bizim ilgilendiğimiz mescid başka bir mahallededir; aşağıda değinilecek!) ikinci bir mescidi konumuz olan Tahtaminâre Mescidi ile karıştırmıştır.

1888 yılında (3 Zilhicce 1305) târihli Ter-cüman-ı Hakikat Gazetesi'nde yayınlanan bir şikâyet mektubundaki ikinci Tahtaminâre Mescidi'ni (Hadîka'daki Merdivenli Mescid olacak!) birincisi olarak ele alan Akbatu üstad, herkesin işli-yebileceği bir hataya düşmüş olmaktadır. Anılan şikâyet mektubu, bu mescidin müezzininin görevine devam etmemekte ve ezanları okumamakta olmasına dâirdir. Keyfiyetin Evkaf Nezareti'ne duyurulması mahalle halkı adına istirham edilmektedir. Lâkin bu şikâyet mektubu, Hamza Paşa Mescidi'nin 1888 senesinde namaza açık olduğunu ve sonradan tekrar yandığını göstermiyor. Bu durumda, yukarıda (a) fıkrasında belirtilen fikir, yâni Hamza Paşa Mescidi'nin 1865 yangınından sonra tekrar yapıldığı savı temelsiz kalmaktadır.

Üstadın adı geçen makalesinin 131-132 nci sayfalarında belirtilen beş adet mahkeme-i şer'îyye hüccetleri, bâninin Tevkîf (Nişancı) Hamza Paşa olduğunu açık bir şekilde ispat ediyor.

Çevrede birçok yangınlar meydana gelmişse de Hamza Paşa Mescidi'ni bütü-

nüyle yakan, 27 Rebiülâhir 1282 (M. 1865) tarihli Hocapaşa yangınıdır.⁹ Bu rüzgarın kollara ayırdığı büyük bir yangın olmuştur. Cağaloğlu, Sandıkçılar, Sultanahmet, Kadirga Limanı, Kumkapı, Nişanca, Divanyolu, Gedikpaşa ve Bâb-ı Âlî etkilendiği gibi, dört gün sonra Gedikpaşa'da yeni bir yangın çıkıp Bayezid'te Emin Bey Mahallesi'ne kadar ilerlemiştir.

Merhum tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı (Atis)'nin (İstanbul Sarayları) kitabından¹⁰ alınan aşağıdaki notlar da, bahse konu mescidin yerini saptamaya yarayan ipuçları vermektedir.

"Asmalı Mescid (=Hoca Ferhad),¹¹ Sinan Ağa¹² ve Hamza Paşa Câmillerinin üçü de Fazlı Paşa Sarayı¹³ kurbünde (=yakınında)'dır."

R.1330 tarihli Şehremâneti İhsâiyat Mecmuasında Tahta Minare Mahallesi'nin semt-i meşhûru Peykhâne olarak gösteriliyor.

H. 1254 tarihli Mühendishane Haritasında mescidimiz 342 numara ve Tahta Minare adı ile gösterilmiştir. Bugünkü Piyerloti Caddesi ile Peykhâne Sokağı'nın çok yakınında olduğu anlaşılmaktadır. Bu haritaya, sağlam topoğrafik çizgilere sahip olmayan üstünkörü bir kroki olarak yaklaşmak gereğine inanıyoruz.

Peykler, ilk Osmanlı çağında postacı ve muhafız olarak, son zamanlarda ise törenlerde ihtişamı arttırmak için kullanılan hizmetlilerdir. Peykhâne, bugün mevcut olmayan kışlalarını ifade eder.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nin 8 nci fihrist cildinde (Tarih Vakfı yay. İst. 1995, s. 185) büyük bir hatâ işlenerek Hamza Paşa Mescidi ile Peykhâne Mescidi birbirine karıştırılmış ve maalesef şu talihsiz satırlar kaleme alınmıştır (anonim bir maddedir):

"Hamza Paşa Mescidi – Çemberlitaş yakınında, Köprülü Külliyesi'nin Marmara tarafında, az aşağıda bulunuyordu. (Hangi cadde veya sokak? Nerede ? B.T.)

Hadîka'da Peykhâne Mescidi adıyla kaydedilen mescid câmiler haritasında Tahta Minare Mescidi olarak işaretlenmiştir. (Çok öğretici notlar gerçekten !? B.T.) Esasının Bizans dönemine ait bir kilise veya şapel kalıntısı olduğu belirtilen bu ibadet yeri, Dergâh-ı Âlî Ser Cebeciyanı Hacı Mehmed Ağa tarafından H.1134'de fevkanî bir mescid haline getirilmiştir. Daha 1930' lu yıllarda bu mescidden hiçbir iz kalmamıştır. (Tamamen yanıp arsa haline dönüşmesi, M.1865 yılındadır! B.T.) Yerine inşa edilen apartmanın (apartman değil, han olacak; ileride göreceğiz. B.T.) temel kazısı sırasında, sütun kaideleri, sütun gövdesi parçaları, sütun başlıkları ile eski duvar kalıntılarına rastlanmıştır." Son cümle, bu satırların yazarının, yayını yarıda kalmış bir ansiklopediye gönderdiği notlardan isimsiz olarak alınmışa benziyor. Ancak böyle olsa bile, istifade tam olmamış, güdük kalmıştır. Anonim bir madde olmakla beraber, bu işleri yapabilecek bir zât-ı muhteremin adı bizce mâlûmdur. Bu isim karıştırmaları hatâsı, Süleyman Kırımtayf tarafından da işlenmiştir. Bir kez bir yanlış işlendi mi, çok kişi masa başı aktarmalarına kurban gider: (Converted Byzantine Churches in İstanbul, İst. 2001, Ege yay., s. 91). Tarihî topoğrafya araştırmaları yalnız masa başında yapılamaz, arazi üzerinde de ısrarla gayret ve ter akıtmak gerektirir. Hadîka'da (I/68) Peykhâne Mescidi hakkında kısaca şunlar yazılıdır:

"Bânisi Cağal-zâdeler Ocağında kethüda iken rüşd-ü sedâdına (= doğruluğuna) binaen rical-i Devlet-i Aliyyeden olarak nice menâsıbdan sonra Ser Cebeciyan-ı Dergâh-ı Âlî olan El-Hacc Mehmed Ağa'dır. (Tekmil-i din-i şîrîn) 1134 (M.1721-22) tarihinde Peykhâne Ocağı'nın derûnuna fevkanî bir mescid binâ ve ânın tahtında dahi bir çeşme icrâ etlemiştir... Mahallesi yoktur. Der mahalli meşhur."

Herhangi bir karıştırmaya yer vermemek

Resim 5: Sultanahmet Mozaik Müzesi'nde, Pier Loti Caddesi'nden getirildiği belirtilen sü-tun başlık ve parçaları (09.10.1971).

için mescidimizi Peykhâne Mescidi diye anmamak gerektiği apaçıktır.

Merhum Tahsin Öz'ün "İstanbul Camileri" adlı kitabında ise (I/115) ,mescidin bânisinin Ser Sebzeciyan Ahmed Ağa(?) olduğu ve arsa hâline dönüşmüş olduğu belirtiliyor. Anlı şanlı yazarlar tarafından ve ansiklopedilerde işlenen bu hatalar zinciri, insanın moralini bozacak derecede sürüp gitmekte!

Tahta Minare adı 1970'li yıllarda garip bir şekilde harap Kâtip Sinan Mescidi'nin adında yaşamakta idi. O sıralarda mahalleli, Kadirga'ya doğru inen dik Kâtip Sinan Sokağı üzerindeki mescidi bu isimle anıyordu. Hadîka'da¹⁴ Merdivenli Mescid adıyla kayıtlı olan bu ibadet yeri, 1971 yılının Temmuz ayında içi ve dışı çöplük halinde, her tarafı delik deşik, bir

kelimeyle utandırıcı bir durumda idi. 1995 Temmuzundaki incelememizde yeri, ufak bir park haline getirilmiş, muhdes (=sonradan yapılmış) olduğu şüphesi veren silindirik mezar taşı bir parmaklık içine alınmıştı:

Hüvel bâki

Mescid-i şerifin bânisi merhum ve mağ-fûrûn-leh

Kâtip Sinan Efendi'nin rûhiyçün Fâtiha.

Sene 1246"

1934 yılı reorganizasyonunu gözönünde tutarak, Defterdarlık Millî Emlâk Müdürlüğü Fihrist Servisindeki Eskiden Yeniye Sokak Defterlerinden (giriş bölümüne bkz.) bir bölümü buraya geçirmek uygun düşecektir:

Eski Adı

Boyacı Sok.
Şerefiye Cad.
Şerefiye Sok.
Peykhâne Cad.
Gedikpaşa Câmii Sok.
Gedikpaşa Hamamı Sok.

Yeni Adı (1934, O. N. Ergin)

Boyacı Ahmet Sok.
Piyer Loti Cad.
Göktaş Sok.
Peykhâne Sok.
Gedikpaşa Câmii Sok.
Emin Sinan Hamamı Sok.

1293 tarihli Ayverdi Haritasında,¹⁵ Piyer Loti Caddesi'nin Divan yolundan girişi ile Gedikpaşa Hamamı'na, batıya doğru devamı Gedikpaşa Hamamı Caddesi olarak adlandırılmıştır. Kadirga'ya inen cadde ise aynı haritada Akarçeşme Caddesi'dir. 1918 tarihli Mühendis Necip Bey Haritasında Divan Yolundan eski Bakteriyolojihâne (= Kuduz Hast.; şimdi İl Sağlık Md.lüğü)'ye kadar olan kısa bölüm Piyer Loti Caddesi adını taşımakta, gerisi Kadirga'ya kadar Şerefiye Caddesine dönüşmektedir. Pervititch'in Temmuz 1923 tarihli (pafta: 3) Gedikpaşa-Hoca Ferhad sektörü ile, pafta: 5'deki Emin Sinan – Kadirga sektöründe durum aynıdır. Mektupçu Osman Nuri Bey'in 1934 mahalleler reorganizasyonunda bu uzun cadde, Divan Yolundan Kadirga'ya kadar Piyer Loti Caddesi adını almıştır.

Adı geçen kişinin, tarihi isimleri bölerek başka eski bina adları ile birleştirmesi takıntısı yüzünden, Gedikpaşa Hamamı Caddesi anlamsız bir şekilde Emin Sinan Hamamı sokağı olmuştur. Hamam Gedik Paşa'nındır. Emin Sinan ise Fâtih'in matbah (=mutfak) emini (Kâtibü'l-Matbah) olup mescidi günümüzde namaza açıktır.¹⁶

Ortadan kalkan Şerefiye Caddesinden başka bir de kısa Şerefiye Sokağı vardı ki, bu 1934'de Göktaş Sokağı adını almıştı. (Piyer Loti, Taşdirek Çeşmesi, Emin Sinan Hamamı, Kâtip Sinan, Dizdariye Medrese Sokak ve Caddelerinin bağlandığı yollar ağzının güneyinde.)

Bu Şerefiye Caddesi, ayrıca bir Bizans Sarnıcı bakımından da önemlidir.¹⁷ Dipnottaki eserde yabancı imlâ ile "Eschrefije Sokağı Sarnıcı" olarak gösterilen bu eser, "Eşrefiye Sokağı Sarnıcı" diye anılagelmektedir.¹⁸ 32 sütunlu olduğu belirtilen sarnıç, Bayezid Hakkı Tarık Us Kütüphanesindeki 1866 tarihli Stolpe haritasında "Kırk Şehidler", merhum A. Saim Ülgen'in henüz İstanbul Lisesi öğrencisi iken kaleme aldığı kitabında¹⁹ "Teodos Sarnıcı", ihtifalci Mehmed Ziya Bey tarafından da ihtimalli olarak Kırk

Şehitler Kilisesi'nin sarnıcı olarak gösterilmiştir.²⁰

R.Janin ise:

"Kont Marcellin'e göre sarnıç, Constantin Forumunda porfir sütunun yakınında ve sokağın altında bulunuyordu. Sarnıç, Honorius'un yedinci konsüllüğü ve Theodosius II'nin ikinci konsüllüğü zamanında inşa edilmiştir. Buna göre sarnıç 407 yılında yapılmıştır. Çok uzakta bulunmamasına rağmen bu sarnıcı Basilika (Yerebatan) sarnıcı ile karıştırmak bahis konusu olamaz çünkü sarnıcın sokağın altında bulunması olayı bu faraziye yok etmeğe yeterlidir. Notitia'nın bundan bahsetmemesi şaşırtıcıdır, o sadece, V nci bölgede Theodosiaca adı ile bir sarnıçtan söz etmektedir ki bununla Maxima sarnıcını kastetmiş olabilir" demektedir.²¹

Pierre Gilles bu sarnıcı isimsiz olarak kaydetmektedir.²² Celâl Esad Arseven, Teodos Sarnıcı adını yeğlemiştir.²³ Nomidis'in 1936 tarihli Rumca Arkeolojik haritasında bu sarnıç, Binbirdireğin biraz batısında "Kinsterna = sarnıç" olarak gösteriliyor.

Wolfgang Müller-Wiener'in büyük topoğrafya kitabında sarnıcımız doğru yerde, fakat Hamza Paşa Mescidi bu kez biraz daha güneyde ama yine yanlış bir noktada (Peykhane, Dostluk Yurdu Sokakları ile Klot Farer Caddesi'nin çevirdiği adada gösterilmiştir.²⁴ *"Ancak sarnıcın içerisine girmek artık mümkün değildir"* diyerek büyük bir araştırma yanlış işlenmiştir. Nedenini az ileride açıklayacağız.

Giriş bölümünde kaynakları belirtilen, Wolfram Kleiss'in 1967 tarihli İstanbul Arkeolojik plânında da Hamza Paşa Mescidi için aynı yanlış yer gösterilmiş, ve sarnıç ise doğru yerde ancak yanlış bir ifade ile "Eşrefiye Sokağı Sarnıcı" adı altında sunulmuştur.

Biz Belediye Konservatuarı yetkililerinden izin alarak bu sarnıca 21 Haziran 1978 tarihinde itfaiye görevlileri ve Konservatuar Halkla İlişkiler görevlisi Bn.

Gülşen Tuncer ile birlikte girdik ve birkaç fotoğraf çektik. Konumuz sarnıçlar olmadığından gerek isim yakıştırmaları gerek inşa tarzı üzerinde fikir beyan etmek istemiyoruz. Çünkü bu sarnıç bizim için şu anda bir "yan ürün" gibidir.

Girdiğimiz tarihte içi tam bir mezbelelik halinde olan sarnıçta bir çok beyaz renkli bilya bulmuştuk. Erler Matbaası ilgililerinden aldığımız bilgilere göre, bunlara "Granay Bilyası" adı verilmektedir. Ofset baskıda, kağıtların geliş yönünden gidiş yönüne düzgün gitmesini sağlayan ve yuvarlak lâstik bir çemberin içinde duran bilyalardır. Kullanım sırasında kağıt, sürtünme yüzünden bu bilyaları yer ve bunlar da yuvasından fırlar. Matbaacılar bu duruma giren aşınmış bilyaları atarlar. Sarnıcın içine, kestirilemeyen bir menfezden dolmuş olmalıdır.

Eminönü Belediye Başkanlığı tarafından, gazete haberine göre zamanın parası ile yüz milyon lira harcanarak "Theodosius Cistern – Şerefiye Sarnıcı"²⁵ adı konulup ziyarete açılmıştır.²⁶

Şimdi artık giriş bölümünde ne denli yararlı oldukları açıklanan Vergi Tahrir Defterlerindeki kayıtlar aracılığı ile Hamza Paşa Mescidi'nin gerçek yerinin saptanmasına geçebiliriz.

Kumkapı Özel İdare Memurluğundaki arşivde gördüğümüz Vergi Tahrir Defterleri:

1) Esas Defter (Sene R.1280) Alemdar, Tahta Minare Mahallesi. Boş sayfalar nazara alınarak 179 ncu, yazılı sayfalar nazara alınarak 140 ncı sayfa.

"No.: 1399

Cinsi: Cami arsası

Rakam-ı ebvâb (Kapı No.): yemin (sağ taraf) 2

Semt-i meşhur: Kurb-i Peykhâne (Peykhâne yakınında)

Esâmi-i Mahallât: Tahta Minare

Cadde ve Sokak: Şerefiye Caddesi bakiyesi

Eshâb-ı emlâk: Bânisi,mütevellisi Hamza Paşa Hazretleri

Mülâhazat: Bir gûna vakfı olmadığı beyan olunmuştur.

Muamele-i vukuat: Umum 714

Defter No.: 324/1,3"

2) Tahrir Defteri (Sene R. 1328) Sultanaahmed Daire-i Belediyesi; Tahta Minare Mahallesi, 26 numaralı gayrimenkul.

"Mükellef :Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti

Bilmüzayede yarı hisse Nusret, yarı hisse İzzet Beylere; Emin Sinan No.103 (yeni kayıt numarası olmalıdır.) İşbu mahal, mektep arsası iken hükümet üzerine Karakol inşa eylemiştir. Badel inkılâb evkafın davası ile evkaf tarafından hâne (ev) haline ifrağ edilerek 1329 senesinden beri icara (kiraya) verilmiştir.

Tahrir No: 29

Semt-i meşhur: Fazlı Bey (Fazlı Paşa olacak!)

Sokağı: Gedik Paşa Hamamı Caddesi (Günümüzde Emin Sinan Hamamı Sok.)

No: 2

Cinsi: Kârgir

Vaziyeti: Akarhane (=kira geliri getiren yer)

Defâtir-i Müdevvere No: 926/27

Vukuat : 324/1,3

Umumî No.: 714

Atîk No. (eski): 2

Evkaf (Vakıflar) idaresi 31 Teşrinievvel (=Ekim) 1928 tarihinde bilmüzayede Nusret Bey'e tevfiyen (=tasarruf hakkının müzayede –arttırma- veya takdir-i bedelle bir kişiye ihale edilmesi) ve Nusret Bey'in ba'detteferru (=kısımlara bölükten sonra) nısfını (=yarısını) İzzet Bey'e kat'ıyyen ferağı (=kesin olarak devri) hakkında ruhsat tezkeresi -3 Teşrinisani (=Kasım) 1928.

Her iki tahririn (yazılımın) birçok numaraları aynıdır. Şimdi bu değerli kayıtları daha önce açıklanan Hayrat Sicil (=HSD) kayıtları ile bir arada gözden geçirelim.

Bütün bu kayıtlardan, yanan Hamza Paşa Mescidi arsasının başına gelenleri ilgi çekici bir şekilde takip edebiliriz.

vâ açarak karakolhâneyi kiralık ev haline sokmuştur. Bu arada bir kadı efendinin de meşrutahâne arsasına tecavüz ettiğini öğreniyoruz. Daha sonra da yerin mülkiyeti – birçok kereler rastlandığı gibi- satış suretiyle devredilmiş, Tahta Minare Mescidini bilen yaşlılar göçüp git-

Defter Kayıt No.	Mahallesi	Cadde veya Sokağı	Mahiyeti	Vâkıfı (Vakfeden)	Mazbut veya Mülhak ²⁷	Vaziyeti	Mülâhazat
III/2799	Tahta Minare	Gedikpaşa Cad. (Gedik Paşa Hamamı Cad. olacaktır.)	Mescid arsası	Hamza Bey (Paşa olacak)	Mazbut	Arsa	H. 1282 tarihinde vuku bulan Hocapaşa harîkinde kâmilan muhterik olmuştur. Caddenin köşesinde, Haritada gösterilen arsaya mukaddema (daha önce) yapılan karakolhâne bilâhire evkafından zaptolunarak şimdi akarattan icar olunmaktadır (=kira geliri elde ediliyor.)

Defter Kayıt No.	Mahallesi	Cadde veya Sokağı	Mahiyeti	Vâkıfı (Vakfeden)	Mazbut veya Mülhak	Vaziyeti	Mülâhazat
III/2800	Tahta Minare	Gedikpaşa Cad.	İmam Meşrutahânesi. (İmamın oturması şart kılınmış ev)	Hamza Bey	Mazbut	Meşrutahâne arsasının nakid ile istibdali (=para ile satılması) vaciptir. (=gereklidir.)	Bu meşrûtahâne arsası evvelce köşe başında iken, Kadı Ahmed Hulûsi Efendi hanesini (=evinin) köşedeki meşruta arsaya bina ederek şimdiki arsayı meşrutaya bırakmıştır. Ve bir kapı küşad ederek (=açarak) bahçe olarak kullanılmaktadır.

Mescidin yeri H. 1282 Hocapaşa yangınından sonra imam meşrutahânesi ile birlikte arsa haline dönüşmüş, sonradan bu arsada kurulan bir mektep de yine arsa durumuna girmiş ve sonunda hükümet bunun üzerine bir karakol (=kolluk) binası inşa ettirmiştir. 1908 Meşrutiyet devriminden sonra Evkaf İdaresi bir dâ-

miş ve bugün onu hatırlıyan bir kişi bile kalmamıştır.

Merhum çalışma arkadaşımız, İstanbul Hamamları uzmanı Şinasi Akbatu'nun maalesef basılamadan kalmış olan "İstanbul Hamamları Tarihi" adlı eserinden lütfettiği bir not, bize Hamza Paşa Mes-

cidi'nin A.M.Schneider'in inandığı gibi Binbirdirek -Sinan Ağa taraflarında değil, Emin Sinan taraflarında aranması gerektiğine ilişkin yeni bir delil sağlamıştır. Kadırga Hamamı maddesinde bu hamam civarındaki eski eserler arasında Hamza Paşa Câmii de sayılmaktadır.

"İstanbul Mahkeme-i Şer'iyye Sicilleri – İstanbul Evkaf Müfettişliği Defterleri, Defter: 130, sayfa 251'de 10 Cemaziyülevvel 1152 tarihinde Emin Sinan Mahallesinde gösterilen câmiin onarımına ilişkin hüccet-i şer'iyye alınmıştır."

Demek ki , H.1282 Hocapaşa yangınından daha önce Tahta Minare Mahallesi hazfedilip (=ortadan kaldırılıp) Emin Sinan Mahallesi sınırları içine alınmış, daha sonra da 1934 reorganizasyonunda Hamza Paşa Mescidi'nin eski yeri Binbirdirek Mahallesi'ne dahil edilmiştir.

M.1866 tarihli C.Stolpe haritası ölçeğinin (1/15 000) küçüklüğü ve değişen ada çizgileri bakımından bizi yanıltmıyorsa, Gedik Paşa Hamamı Caddesi (şimdi Emin Sinan !? Hamamı) olarak tanıdığımız caddenin üzerinde "Kolluk Sokağı" diye bir kayıt vardır. Açıklanan Bizans sarnıcının batısında bir de kolluk (=karakol) gösterilmiştir. Bu, bizim yukarıda uzun uzadıya sözünü ettiğimiz, Hamza Paşa Mescidi arsasının üzerine kurulan karakol olmalıdır.

Schneider ve onu takiben öbür Alman bilginlerinin, Hamza Paşa Mescidini, Dostluk Yurdu Sokağı - Piyer Loti Caddesi ve Klot Farer Caddesinin çevirdiği adada göstermeleri hiçbir bilimsel delile dayanmıyan bir tahminden ibarettir. Schneider'in bir ev inşaatı sırasında görmüş olduğu sütun başlıkları v.b. fazla bir anlam ifade etmez. Başka delillerle desteklenmedikçe, Mese'ye bu kadar yakın bir yerde başka bir takım yapıların mevcut olabileceği hatırdan çıkarılmamalıdır.

Hatırlanacağı gibi, R. 1280 Esas Defterinde (Şerefiye Caddesi bakiyesi, sağ taraf No.2) ve R.1328 Tahrir Defterinde de (Gedik Paşa Hamamı Caddesi, No.2) de-

nilmektedir. Pervititch, 1293 Ayverdi, 1934 O. N. Ergin ve H. 1254 Mühendishane haritaları bir arada incelenirse, (Şerefiye Caddesi bakiyesi)'nin ifade ettiği anlam derhal anlaşılır. Esasen, H.1254 tarihli haritaya konum ve topoğrafya hatları bakımından güvenimizi yitirince, ondan kaba ada çizgileriyle ve bir kroki olarak yararlanmağa karar vermiştik.

Hamza Paşa Mescidi'nin eski yeri öyle bir noktadadır ki, hem Gedik Paşa Hamamı (şimdi Emin Sinan Hamamı) Caddesi (=Sokağı) oradan başlamakta ve böylece kapı numarası yemin (=sağ taraf) 2 olmaktadır. Hem de Kadırga'ya doğru inen Şerefiye Caddesi (şimdi Piyer Loti Caddesi)'nin bir tür bakiyesini (=kalan bölümünü) oluşturmaktadır. Cadde ve sokak ayrımları bakımından bir karışıklığa neden olmamak için, 1971 Ekim ayındaki incelememizde, Taşdirek Çeşmesi Sokağı köşesindeki bir ağaç üzerinde Peykhâne yönüne doğru çevrilmiş bir ok içeren (Piyer Loti Caddesi) levhasını gördüğümüzü belirtmemiz gerekir. Bu ağaç, J. Pervititch'in düzenlediği Sigorta Haritasında da gösterilmiştir.

Bir önceki paragrafta bahsi geçen cadde bakiyesi, yâni "boş ada" gerisindeki, daha doğrusu batısındaki, o zamanın Emin Sinan Mahallesi muhtarı Kâmil İpek'in bürosunu ve kendisine ait İpek Bakkaliyesini ziyaret ederek bilgiler istemiştik (Ekim 1971). Bu zâtın çok büyük yardımları dokundu. Bize, çok yaşlı tanıklar bulunduğu gibi, çevredeki bazı inşaatlarda çalışan yapı usta ve çavuşlarını da çağırttı. Böylece, Piyer Loti Caddesi üzerindeki, eski 32 ve 30 numaralı yerde, 1970 yılının sonbaharında yeni bir iş hanı inşaatı sırasında temel hafriyatından bir takım sütun başlıkları ve sütun parçaları çıktığını ve bunların merhum Arkeolog Dr. Nezih Fıratlı gözetiminde Sultanahmet'teki Mozaik Müzesine kaldırıldığını öğrendik.

Piyer Loti Caddesi'nin batıya doğru uzanan bölümünde yer alan ve kapı numaraları 44 ile 24 arasında değişen yapı grupları, Ekim 1971 ile Temmuz 2002 arasında

hayret verici değişikliklere uğramış, bazı binalar tevhid edilerek (=birleştirilerek) daha büyük mekânlara kavuşmuş, bazı yapıların da sahipleri ve isimleri değişmiştir. İstanbul'un tarihî simasını sür'atle değiştiren bu karmakarışık yapı etkinliği, kentin hemen her yerinde araştırmacının işini gerçekten çok zorlaştırmaktadır. Okuyucunun olayı rahat bir şekilde izleyebilmesi için aşağıda olabildiğince açıklanmış bir çizelge sunulmaktadır.

Çevrede yaptığımız ilk incelemede (Ekim 1971) kaba kroki 3 numara ile gösterilen (Kapı no. 40-38) yerde Haydar Kütük ismindeki inşaat sahibi yeni bir iş hanı yaptırıyordu. Bu hanın hafriyatından da bir takım eski eserlerin çıktığını duyar duymaz hemen Haydar Bey'e başvurduk. Cadde seviyesindeki katın gerisinde beliren ve Bizans yapısı olduğu anlaşılan içi dolmuş bir kemer parçası, bazı aksilikler yüzünden maalesef resmi çekileme-

Taşdirek Çeşme Sokağından, doğu yönünde Peykhane Sokağı ile Piyer Loti Caddesi kavşağına kadar sıra ile binalar: DEĞİŞİM PLÂNI ve İNCELEME TARİHLERİ					
Kaba Kroki'deki Kapı No.	Ekim 1971	Temmuz 1995	Temmuz 2002	Son Dönem Notları	
Numara					
1	44	Beş katlı kârgir ev	Beş katlı Aras Kargo İken boşaltılmış	Piyer Loti Reklamcılık	Kapı zincirli idi. alt katta iken terkedilmiş.
2	42	Üç katlı kârgir ev	Beş katlı Emel İş Hanı	Emel İş Hanı, Altta Ziya Kardeşler Lokantası	
3	40-38	Haydar Kütük İş Hanı İnşaatı (Açılıştan Ferah Han: Hürriyet Gazete Dağıtım A.Ş.)	Beş katlı Ağaçkakan Görsel Sanatlar Merkezi	Üç yıldızlı "Golden Crown Oteli"	Otel açılmak üzere idi.
4	36	Üç katlı, garip bir balkonu olan, eski yarı kârgir ev (Nr. 36 ilâ 30)	Tevhid edilmiş (=Birleştirilmiş) Beş katlı DURAN OFSET Binası	HİBAŞ Binası	
4	34	Dört katlı, eski tip bir kârgir ev.	" "	" "	
4	32-30	Yeni yapılmış İş Hanı (Mozaik Müzesindeki eserler buradan çıkarılmıştır.)	" "	" "	
5	28-26	Öztürk İş Hanı	Beş katlı, Midas A.Ş. Binası	Aynı	
6	24	İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü (Eski Bakteriyolojihâne/ Kuduz Hastahanesi)	Aynı	Aynı	

den betonla kapatılmıştır. Bu kemer parçasının aşağı yukarı 5,5-6 m. altında ki ve cadde seviyesinden de 3-3,5 metre derinde, toprak hafriyatında meydana çıkan kalın taş-tuğla örgülü duvarların ise birkaç resmi çekilebilmiştir.

Bu temelde toprakla karışık dolma taş yığınlarına, birçok deniz kabuklarına ve sayısız keramik parçalarına da rastlanmıştır. Kalın taş-tuğla örgülü duvarlar, dikkat çekecek kadar Bizans karakterli idi. İnşaat sahibi Haydar Bey, büyük bir iyiniyet ile hareket ederek bazı yerlerde beton dökülmesini geciktirmiş, amelelere bizim için keramikler toplatmış ve sor-

duğumuz sorulara gayet açık cevaplar vermiştir.

Toplanan keramikler inşaat yerinde, o sıralarda Kalenderhane (=Akataleptos) kazısında çalışan keramik uzmanı Arkeolog Ayyüz Sabuncu'ya gösterilmiş ve yapılan ayırım sonunda M.S. 6 ncı yüzyıl ortalarından geç devir Osmanlı kap-kacak parçalarına kadar çeşitli örneklerin mevcut bulunduğu anlaşılmıştır.

İncelenen bütün parçalar, bir torba içerisinde, çalışmamızı yönlendiren ve yöneten değerli hocamız Prof. Dr. Semavi Eyice'ye teslim edilmiştir.

(Numara Sırası ile) (Yalnız Bizans devri parçaları ele alınmıştır.)

- 1- 6 yy. ortasına doğru Bizans koku yağı şişesi tabanı
- 2- " " " " " " " " (veya amfora tabanı)
- 3- " " başı amfora ağız
- 4- " " bir testi gövde parçası
- 5- " " testi kulpu
- 6- " " küçük bir testi gövdesi (6 yy. sonu, 7 yy. başı olabilir.)
- 7- 7 yy. yağ kandili
- 8- " " amfora üst parçası
- 9- " " kulplu pişirme kabı kulpu (sırlı)
- 10- " " pişirme kabı
- 11- " " burma kulplu pişirme kabı
- 12- 10 yy. amfora parçası
- 13- 11 yy. amfora tabanı
- 14- 11 yy. sonu veya 12 yy. başı, belki bir amfora dibi.

Temel hafriyatında rastlanan kunt duvarların 90-60-170-60-30 cm.lik içerlek bir köşe oluşturan bölümünün üzerinde, beton dökülmeden yetişemediğimiz kemer parçasının bulunduğu söylenmiştir. Bu inşaaatı kaynayan kemerin sol tarafında 30-57-130-57-80 cm. lik ikinci bir içerlek köşe bulunuyordu.

Bu duvarlar Peykhane yönündeki iki dar yüzölçü eski evin altından (bu evler şimdi yoktur; değişim plânına bkz.) 1970 yılı sonbaharında temel hafriyatından sütun başlıkları ve sütun parçaları çıkan yeni iş hanına doğru uzanmakta idiler.

Eldeki yetersiz malzeme ile, değişim plânındaki 3 ve 4 numaraları kapsayan 40

ilâ 30 kapı numaralı uzunca bir bölümün hepsinin aynı Bizans yapısını yansıttığını kesinlikle söyleyebilmek mümkün değil ise de, Hamza Paşa Mescidi'nin bir kiliseden çevrilmiş olduğu yer hakkında şimdiye kadar iddia edilen noktadan çok başka bir arazi parçasına nokta vuruşu ile isâbet sağladığımız kanısındayız. Burası, Piyer Loti Caddesi'nin kuzeye bakan tarafında bir çarpı işareti ile gösterdiğimiz yer olmalıdır.

NOT: Resmi Gazetenin 24 Haziran 2008 tarihli 26916 sayısında (s. 33) yayınlanan Yüksek Seçim Kurulu kararı ile Eminönü İlçesi ve Eminönü Belediyesinin tüzel kişiliği de kaldırılarak mahalleleri ile birlikte Fatih Belediyesine bağlanmıştır.

NOTLAR

1. Kandilgüzel Mescidi ve buna yakın Şeyh Murad Mescidi ile diğer eserler hakkında hocamız Sn. Semavi Eyice'ye ayrıntılı raporlar sunmuştuk.
2. Kiliseden çevrildiği ileri sürülen mescidlerin yeri ve niteliği sorunlarının en karmaşık örneği olan bu mescid, anılan dergide kesinkes ve nokta vuruşu ile tarafımızdan belirlenmişti. Semavi Eyice Hocamızın *"bunu keşke İngilizce yazsaydın da bir yabancı bilimsel dergiye gönderse idik!"* şeklindeki beyanını hâlâ aydın bir biçimde anımsıyoruz. Buna karşın, hocamızın, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nin 7 nci cildindeki (İst. 1994, s.188) *"Şüheda Mescidi"* maddesinde yukarıda anılan makalemizden hiç söz açmamasını ve üstelik: *"Şüheda Mesci-*

di'nin bugün artık hiçbir izi kalmadığına, hattâ yeri bile bilinmediğine göre, İstanbul'un eski eserleri listesinden silinmesi gerekir" demesini bir talihsizlik örneği olarak niteliyoruz. Acaba bu mescidin bânisi olan Şeyhülislâm Ahî-zâde Hüseyin Efendi'nin yitip giden mescidinin yanıbaşında hâlen duran ve Derviş Ali mahallesi sâkinlerinin saygı gösterdiği merkadini de silip atmak mı gerekiyor?

Bunun hemen hemen aynı olan şeyler, T.T.O.K. Belleteni'nin 60/ 339 ncu sayısında (İst. 1977, s. 8-13) yayınlanmış "Lâla Hayreddin Bey = Acem Ağa Mescidi" makalemizin de başına gelmiştir. (karş. S. Eyice, Acem Ağa Maddesi, DBG İstanbul Ansiklopedisi 1993 , C. I, s. 60-61). T. F. Mathews gibi bir Bizantinist'in takdirlerine mazhar olan, o zamanki (1969) sınırlı "confessio" kazımızdan da hiç söz açılmamıştır.

Bütün bunları bir suiniyete bağlamak asla aklımızdan geçmez. Umarız ki, son yıllarda değerli hocamızın gözlerine ârız olan ve bizleri çok üzen rahatsızlık nedeniyle meydana gelmiş olsunlar.

3. Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, Hadîkatü'l-Cevâmî, İstanbul H. 1281, C. I, s. 95. Fatih – Millet Kütüphanesi No: 927.

Aynı yerdeki 925 numaralı yazmanın 30 ncu varlığında tarih söyleyenin Rıf'atî Ali Bey (b.bkz. Dipnot: 4) olduğu kayıtlıdır. 926 numaralı yazmada (varak 53) kayda değer bir fark yoktur. 928 numaralı yazmada (b.bkz. Dipnot: 5) ise "*Merkadi Mısır'da*" denilmektedir. (varak 13). Ayrıca bkz. Ayvansarayî, Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl, (Haz. Fahri Ç. Derin), İst. 1978, s. 77, Hamza Paşa maddesi.

4. Şâir Rıf'atî Ali Bey hk. Bkz. Levend, Agâh Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1973, C. I, s. 318 (*Beliğ İsmail'in Nuhbetü'l-Âsârından; H.1031/1139 arasındaki şâirlerdendir.*)

5. Ahmed Reşid, Tuhfe-i Mergûbe, İst. H.1248. Hadîka'ya zeyl yazan bu zat Şeyhülislâmlık da yapmıştır. (Fatih Millet Küt. Yazma no.928).

6. Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, İstanbul H.1311, C. II, s. 253.

7. Öz, Tahsin, İstanbul Camileri, Ankara 1962, C. I, s. 67 ve dip not 130.

8.İhtifalci Mehmed Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul 1336, C. I, s. 366 (dipnotunda).

9. Cezar, Mustafa, İstanbul Yangınları, İstanbul 1963. DGSA Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, C. I, s. 375.

Hocapaşa yangını hk. başka bazı kaynaklar da vardır:

a) Osman Nuri (Ergin), Mecelle-i Umur-u Belediye, İstanbul 1338, C.I,s.1312;

b) Takvim-i Vekayi Gazetesi, İstanbul 1282, No. 815;

c) Belediye Harita Koleksiyonunda, Islâh-ı Turuk (=Yolların düzenlenmesi) Heyeti'nin yaptırdığı yangın haritasının Mehmed Kemaleddin imzalı, eskimiş tek nüshası.

10. Konyalı, İbrahim Hakkı, İstanbul Sarayları, İstanbul 1942, üç mescid hk. genel bir ifade: s.183; Divanyolu, Piyer Loti Caddeleri ile Dostluk Yurdu sokağının çerçevelediği adanın batısında Hamza Paşa Mescidi (Câmii) vardı: s. 198; aynı sayfa: Hamza Paşa Mescidi şimdi meydan halindedir.

11. A.g.e. s.197 ve dip not 1: Asmalı Mescid ve ittisalindeki (=yanındaki) mektep Divan Yolundan Binbirdireğe sapan yolun başında ve şimdiki Dr. Ziya Naki Bey Apartmanının yerinde idi. Birinci Dünya Harbi senelerinde yerine Alman Dostluk Yurdu yaptırılacağı için yıktırılmıştır. Ayrıca bkz. Hadîka, I/25; Eyice Semavi, "Dostluk Yurdu Binası", Üç Aylık İstanbul Dergisi, Ekim 2003, S. 47, s. 16-19.

12. Hadîka'da(I/120-121) Babüssaade Ağalarından Sinan Ağa'nın Fazlı Paşa Sarayı yakınındaki mescid olarak kayıtlıdır. Konyalı'nın adı geçen eserinde (s. 198) çevreyi yakan yangınlarda arsa haline geldiği ve yerine ünlü yazar Halid Ziya Uşaklıgil'in apartmanının inşa edildiği belirtilmektedir. Günümüzdeki Piyer Loti Caddesinde, Belediye Konservatuarının (şimdi Eminönü Belediye Başkanlığı) karşısındaki (Sinan Ağa Daireleri), merhum Kemal Elker'e göre 1932'lerde yaptırılmış ve Halid Ziya Bey'in semtin yaşlılarından soruşturması üzerine apartmana bu isim yakıştırılmıştı. Ö. L. Barkan ve E. H. Ayverdi'nin (İst. 1970, s. 8 ve dipnot 1) hacimli H. 953 (M. 1546-47) tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defterinde bu Sinan Ağa Mescidi, Hadîka I/172'deki bir başka Sinan Ağa'nın mescidi ile karıştırılmıştır. İkincisinin bânisi, hademe türünden sa-

ray hizmetkârlarının başı olan Mütferrika başı Sinan Ağa olup nam-ı diğeri Kabasakal Mescidi'dir. Tahrir Defteri'nin 21 nci sayfasında (ve dip not 1) "bâni Sinan bin Abdülhay'dır" denilerek 8 nci sayfadaki (ve dip not 1) açıklama ile çelişkiye düşülmüştür.

13. Fazlı Paşa Sarayı ve yakın çevresi için bkz.

a) Koçu, Reşad Ekrem, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1971, C. 10, s. 5596-97, (Kara) Fazlı Paşa, Fazlı Paşa Sarayı ve Fazlı Paşa Sarayı Mescidi maddeleri.

b) Eyice, Semavi, Tarihî Mezarlardan Notlar, Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın Mezarı, İ.Ü. Ed.Fak. Tarih Enst. Dergisi, İstanbul 1974, S. 4-5, s. 304-313 ve resim 9-14. (Aynı yerde Uzun Şüca/ Fuad Paşa Câmii de aydınlatılmaktadır.)

14. Hadîka, I/211. Merdivenli Mescid der kurb-i Kadırga Limanı. "Bânisi Kâtip Sinan'dır. Mihrap önünde medfundur. Tarihi malûm değildir. Mahallesi vardır."

15. Ayverdi, Ekrem Hakkı (Haz.), 19. Asırda İstanbul Haritası, İst. 1958, pafta: B-3 ve İzahat Bölümü, s. 7. Erkân-ı Harbiye Subayları ve Osmanlı Mühendisleri tarafından yapıldığı düşünülen bu sur içi haritanın yarım kalması 1293 Rus harbine dayandırılmaktadır. Boş yerlerine rağmen kaybolmasını önlemek için litoğrafya ile basılmıştır. Aslında 1/ 2000 olan ölçeği, yeniden basılırken 1/ 4000'e küçültülmüştür.

16. Hadîka, I/39; Ayverdi, Ekrem Hakkı, Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu, Ankara 1958, s.19; Öz Tahsin, İstanbul Câmileri, Ankara 1962 C. I, s. 51, bina zamanla harap olduğundan Sultan II nci Abdülhamid'in yeni bir tarzda ihya ettirdiği belirtiliyor. Nam-ı diğeri: Akarçeşme Mescidi'dir. (karş. Câmilerimiz Ansiklopedisi, derleyen: İhsan ERZİ, İst. 1987, C. I, s. 74.)

17. P. Forchheimer – J. Strzygowski, Die Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel, Wien 1893, s. 61: *Bu sarnıç Binbirdireğin uzağında olmayıp Sinan Ağa Mahallesi batısına ve Kolluk Sokağı ile Eşrefiye Sokağının köşesine isabet eder. Eşrefiye Sokağındaki bir bahçe içerisinde bu sarnıca girmek mümkündür. Oraya gidebilmek için Divanyolu II. Mahmud Türbesi karşısındaki Emirzeyan Eczahanesinde son bulan sokağa sapmak gerekir. Sahibi İstanbul Kumandanı Ârif Paşa aynı sokakta 2 numarada oturur.* Bu bina, sonradan Şehremaneti, işgalde Fransız Generali Şarpi'nin karargâhı, Belediye Konservatuvarı ve nihayet Eminönü Belediye Başkanlığı olmuştur. B.T.

18. Sadece, birçok yazıdan seçilmiş bir örnek olarak karşı. Yücel, Erdem, "İstanbul'da Bizans Sarnıçları", Arkitekt Dergisi, İstanbul 1967, S. 325-326. s. 62; sarnıç "Eşrefiye Sokağı Sarnıcı" diye adlandırılmaktadır.

19. Ülgen Ali Saim, İstanbul ve Eski Eserleri, İstanbul 1933, s.88.

20. (İhtifalci) Mehmed Ziya, a.g.e. İstanbul 1928, C. II, s. 36-37.

21. Janin, R., Constantinople Byzantine, Développement Urbain et Répertoire Topographique, Paris 1950, s. 203.

22. Gilles Pierre, The Antiquities of Constantinople, İngilizceye çeviren: Ball, John, Londra 1729, (ikinci baskı: New York 1988), s.124. "There is another cistern...with thirty-two Corinthian pillars..."

23. Arseven, Celâl Esad, Eski İstanbul Âbidat ve Mebânisi, İstanbul 1328, s. 227.

24. Müller-Wiener Wolfgang, Bildlexikon zur Topographie İstanbuls, Tübingen 1977, s. 283'deki harita'da Zist. F 7/3 işaretli sarnıç ve s. 280'de 32 sütunlu sarnıç hk. Not.

25. Nihayet doğru Şerefiye adı kullanılmıştır!

26. 2 Temmuz 1992 tarihli Milliyet Gazetesinde Mustafa Bakacak'ın haberi. Sarnıcın açılışı, 1 Temmuz 1992 Çarşamba günü Eminönü Belediye Başkanı Ahmet Naci Akgün tarafından yapılmıştır.

Nedret Bayraktar'ın "İstanbul'un Bizans Sarnıçları hakkında bir Osmanlı Arşiv Belgesi" başlıklı makalesinde bu sarnıca rastlanamamıştır. (bkz.: Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları, T.T.O.K. yayını, İstanbul 1992, s.109-119).

27. Mazbut vakıf, Evkaf İdaresi tarafından idare edilen, mülhak vakıf ise bir "mütevelli" eli ile yönetilen vakıf anlamına gelirdi. Bir de meşrut vakıf vardı ki; Fetvâ Emîni, şehrin Kadısı veya Vâlisine v.b. yönetimi bırakılan vakıf demekti.